

Joanna Strzelczyk

Zbiór Edwarda Wolskiego w Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu

Przez wiele lat starannie gromadzone przez Edwarda Wolskiego pamiątki i dokumenty dotyczące losów polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej i radzieckiej oraz żołnierzy internowanych podczas II wojny światowej wzbogaciły zbiory muzealne, archiwalne oraz biblioteczne różnych instytucji, m.in. Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku¹, Muzeum Polskiego w Rapperswilu², Miejsca Pamięci Narodowej w Andersonville³, Muzeum Ziemi Szubińskiej im. Zenona Erdmanna w Szubinie⁴, a także Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu⁵.

Edward Dunin Wolski urodził się w Holyoke w stanie Massachusetts 18 września 1913 r. Wywodził się z rodziny emigrantów, która na przełomie XIX i XX w. osiedliła się w Ameryce. Jego ojciec Konstanty (urodzony w Rosji) był z zawodu kupcem, natomiast matka, Agnieszka (z domu Partyka, urodzona w Austrii) zajmowała się wychowywaniem trójki dzieci: Eda oraz jego dwóch siostr – Wandy i Mary⁶.

Najprawdopodobniej w 1922 r. rodzina Wolskich powróciła do ojczyzny i zamieszkała w Poznaniu. Edward podjął naukę w poznańskim Gimnazjum Matematyczno-Przyrodniczym im. Bergera⁷, gdzie rozpoczęła się jego historia z harcerstwem. Wstąpił do gimnazjalnej drużyny harcerskiej „Czarnej Trzynastki im. Jana Hetmana Zamoyskiego”. Studiował chemię na wydziale nauk

---

¹ Archiwum Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: ACMJW), Zbiór Edwarda Wolskiego (dalej: ZEW), sygn. 6; sygn. 8, s. 52.

² Ibidem, sygn. 8, s. 54–58.

³ Ibidem, sygn. 7.

⁴ Ibidem, sygn. 2, s. 12–17.

⁵ J. Szczupał, *Z Florydy do Łambinowic*, „Nowa Trybuna Opolska” 1995, nr 194, s. 3.

⁶ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 9.

⁷ Ibidem, sygn. 2, s. 7; sygn. 3, s. 11.

rolniczych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu⁸. Wraz z kolegą Wacławem Micutą (harc mistrzem, późniejszym dowódcą plutonu pancernego batalionu „Zośka” podczas Powstania Warszawskiego) należał do Akademickiego Koła Harcerskiego i aktywnie angażował się w jego działalność⁹. W trakcie studiów odbył także służbę w Szkole Podchorążych Rezerwy Artylerii we Włodzimierzu Wołyńskim, którą ukończył ze stopniem podporucznika.

Gdy wybuchła II wojna światowa Wolski zaciągnął się na ochotnika do Wojska Polskiego (dalej: WP), tracąc tym samym obywatelstwo amerykańskie. Jako podporucznik 57. pułku piechoty dostał wezwanie mobilizacyjne do armii „Poznań”, dowodzonej przez gen. Tadeusza Kutrzebę¹⁰. Następnie otrzymał rozkaz wycofania się w kierunku Pińska i zameldowania w pułku stacjonującym w okolicach Kamieńca Podolskiego. Na miejsce zbiórki dotarł o pół godziny za późno. Dzięki temu zbiegowi okoliczności, jak wspominał, uniknął tragicznego losu, jaki spotkał oficerów rozstrzelanych potem w Katyniu¹¹. Wolski walczył następnie w batalionie zwiadowczym Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie” pod dowództwem gen. Franciszka Kleeberga¹². Brał czynny udział w bitwie pod Kockiem i Wolą Gułowską. W wyniku podpisania kapitulacji dnia 6 października 1939 r. wraz z innymi żołnierzami trafił do niewoli niemieckiej¹³.

Początkowo ppor. E. Wolskiego osadzono w obozie przejściowym w Stargardzie. Najprawdopodobniej miało to miejsce 18 października 1939 r.¹⁴, wówczas bowiem po jedenastodniowej tułaczce (przez Dęblin, Radom, Częstochowę, Wrocław¹⁵) do Dulagu II A Stargard trafili żołnierze walczący pod Kockiem. Stamtąd wraz z całą grupą jeńców (wśród nich było wielu znajomych Wolskiego z gimnazjum i „Czarnej Trzynastki”) został przeniesiony do Oflagu II B Arnswalde, gdzie nadano mu numer 646/II B¹⁶. Podczas pobytu

⁸ Ks. Zdzisław Oziembło podaje natomiast, że Wolski studiował prawo na uniwersytecie w Poznaniu wraz z jego bratem. Por. Z. Oziembło, *Neple i okolice*, Biała Podlaska 2001, s. 179; ACMJW, ZEW, sygn. 3, s. 135.

⁹ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 17, 19.

¹⁰ Ibidem, sygn. 2, s. 9. F. Malinowski podaje, że służąc w 57. pułku piechoty Wolski był porucznikiem. Informacja ta wydaje się być błędną w świetle innych dokumentów potwierdzających, że w okresie niewoli był podporucznikiem.

¹¹ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 5.

¹² Ibidem, sygn. 2, s. 32–36.

¹³ W wyniku złożenia broni do niewoli dostało się 2 dowódców dywizji, 1255 oficerów oraz 15 605 szeregowców – zob. M. S a d z e w i c z, *Ostatnia bitwa kampanii 1939*, Warszawa 1971, s. 155.

¹⁴ J. B o h a t k i e w i c z, *Oflag II B Arnswalde*, Warszawa 1985, s. 19.

¹⁵ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 28.

¹⁶ ACMJW, Wehrmachtauskunftstelle für Kriegerverluste und Kriegsgefangene, sygn. WAST-Of. II D, I. 1.

w oflagu Wolski aktywnie uczestniczył w rozwijającym się życiu kulturalnym i oświatowym. Brał udział w występach kabaretu „Złoty Ananas”¹⁷ oraz w spektaklach wystawianych przez „Teatr Symbolów”¹⁸. Ponadto w ramach kursów języków obcych udzielał lekcji języka angielskiego, a sam uczestniczył w zajęciach z języka niemieckiego. W wyniku przeniesienia Oflagu II B Arnswalde w połowie maja 1942 r. Wolski wraz z innymi jeńcami trafił do Oflagu II D

Podpis?

Gross Born. Tam również angażował się w pracę kulturalno-oświatową i życie sportowe (był m.in. członkiem klubu piłki nożnej „Wisła”¹⁹). 18 stycznia 1945 r. ogłoszono ewakuację obozu²⁰, a 29 stycznia rozpoczął się „marsz na Zachód”. Trasa wiodła przez Stargard, Szczecin, Neubrandenburg, Ludwigslust, do Lauenburga²¹. Stamtąd Wolski, wraz z innymi wycieńczonymi marszem i głodem jeńcami, transportem kolejowym dotarł do Oflagu X B Sandbostel. Jednak z powodu przepełnienia obozu część jeńców przeniesiono 16 kwietnia do oflagu w Lubece. E. Wolski przebywał tam do wyzwolenia obozu przez wojska brytyjskie 2 maja 1945 r.²²

Po odzyskaniu wolności, jako były jeńiec wojenny, w okresie od maja 1945 do czerwca 1946 r. stacjonował wraz z Brytyjską Armią Renu (B.A.O.R.- British Army of the Rhine) w majątku Grabau²³. Podjął tam pracę jako adiutant płk. Tadeusza Rozwadowskiego. We wrześniu 1946 r. powołano go, ze względu na biegłą znajomość kilku języków (m.in. angielskiego, polskiego, niemieckiego) na stanowisko asystenta do spraw obrony w biurze oficera łącznikowego przy Generalnym Sądzie Wojskowym w Bremie²⁴. 9 czerwca 1947 r. został zwolniony z służby wojskowej ze wszystkimi honorami. Od października 1947 do maja 1949 r. pracował w Konsulacie Generalnym Stanów Zjednoczonych w Bremie.

¹⁷ CMJW, Zbiory muzealne, nr inw. 2406.

¹⁸ Ibidem, nr inw. 2407

¹⁹ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 22–24.

²⁰ M. Sadzewicz, *Oflag II D Gross-Born*, Warszawa 1977, s. 163–165.

²¹ ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 31.

²² ACMJW, ZEW, sygn. 8, s. 8–9.

²³ Szerzej na temat żołnierzy polskich stacjonujących po wyzwoleniu z obozu w Lubece w majątku Grabau patrz: *Tak było. Niedemokratyczne wspomnienia Eustachego Sapiehy*, red. J. Chociłowski, Warszawa 1999, s. 143–172.

²⁴ ACMJW, ZEW, sygn. 3, s. 20.

25 maja 1949 r., po blisko 25 latach, powrócił do USA. Podjął pracę w Bibliotece Kongresu w Waszyngtonie w dziale katalogowania materiałów. Zajmował się opracowywaniem bibliografii zbiorów rosyjskich. Następnie przeszedł do Działu Informacji o Przestrzeni Kosmicznej (*Aerospace Information Division*) jako analityk do spraw badań naukowych. Pracował wówczas również w charakterze tłumacza, towarzysząc delegacjom amerykańskim do Związku Radzieckiego (w latach sześćdziesiątych gościł dziewięć razy w ZSRR) i przyjmując delegacje radzieckie w Stanach (głównie firmy naftowe i rolnicze)²⁵. W latach 1960–1969 był reprezentantem Sekcji Wymiany Naukowej i Rozwoju Przemysłu Stanów Zjednoczonych i ZSRR w Departamencie Stanu. W czerwcu 1961 r. oddelegowano go do Działu Zagranicznych Technologii w Wiesbaden, gdzie pełnił funkcję doradcy do spraw lotnictwa Bloku Wschodniego. Od czerwca 1966 r. koordynował projekt „AGILE” mający na celu opracowywanie bibliografii wielojęzycznych zagranicznych publikacji dotyczących głównie krajów Afryki, Środkowego Wschodu, czy Północnej Azji²⁶.

Praca w bibliotece stworzyła dla niego możliwości kontynuowania edukacji. W 1950 r. podjął studia na waszyngtońskim Uniwersytecie Amerykańskim, następnie studiował na Uniwersytecie Katolickim w Waszyngtonie. W 1958 r. uzyskał certyfikat na Uniwersytecie George’a Washingtona z zakresu przygotowywania streszczeń technicznych w języku angielskim²⁷. W tym też roku rozpoczął kolejne studia w Instytucie Badań Radzieckich na Middlebury College w Vermont. Ukończył je 13 sierpnia 1963 r. uzyskaniem tytułu magistra. W Bibliotece Kongresu E. Wolski pracował przez blisko 20 lat, do 28 lipca 1969 r.

Podpis?

²⁵ Edward Wolski, jak podaje jego siostra Mary, biegle władał polskim, niemieckim, rosyjskim oraz angielskim, znał ponadto francuski, hiszpański, włoski, ukraiński i białoruski oraz w stopniu podstawowym osiem innych języków, w tym sanskryt. Zob. ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 41–42.

²⁶ Ibidem, sygn. 3, s. 24–112.

²⁷ Ibidem, s. 25.

Od 1969 r. współpracował z Janem Nowakiem-Jeziorańskim w Radiu Wolna Europa, początkowo w Nowym Jorku, następnie w Monachium. Był tam specjalistą do spraw programów poświęconych krajom Europy Wschodniej²⁸. Po powrocie do Stanów Zjednoczonych w 1974 r. ponownie został przyjęty do Biblioteki Kongresu w Waszyngtonie, tym razem na stanowisko informatyka²⁹. Pracę tę wykonywał do 1982 r., kiedy to już całkowicie, po 33 latach pracy, przeszedł na emeryturę. Osiedlił się wówczas wraz z żoną w Winter Park na Florydzie.

E. Wolski był aktywnym działaczem Klubu Filatelistycznego, członkiem Amerykańskiego Stowarzyszenia Chemików (*American Chemical Society*), Stowarzyszenia Bibliotek (*Special Libraries Association*), oraz przewodniczącym Towarzystwa Federalnych Językoznawców (*Society of Federal Linguists*). Ponadto od kwietnia 1957 r. działał w Stowarzyszeniu Weteranów II Wojny Światowej służących w armii polskiej. Był niestrudzonym podróżnikiem. Wraz z żoną Ruth, którą poznał pracując w Bibliotece Kongresu³⁰, zwiedził praktycznie każdy zakątek świata, wygłaszając przy każdej niemalże sposobności liczne referaty o historii i kulturze krajów europejskich. Pasjonował się historią obozów jenieckich w latach II wojny światowej, szczególnie dla jeńców amerykańskich, a także fotografią, filatelistyką i grą w szachy. Z harcerstwem związał się na całe życie. Był m.in. członkiem Międzynarodowego Stowarzyszenia „Harcerze na Znaczkach” (*Scouts on Stamps Society International*), oraz zarządu Filatelistycznej Grupy Studyjnej Polskich Byłych Jeńców Wojennych i Przesiedleńców (*Polish POW and DP Camps Philatelic Study Group*)³¹, a także od 1986 r. redaktorem (wydawcą) Biuletynu Grupy Studyjnej Polskich Byłych Jeńców Wojennych (*Polish POW Study Group Newsletter*)³². Publikował liczne artykuły poświęcone tematyce jenieckiej, w tym dotyczące poczty obozowej.

Pierwsza wizyta E. Wolskiego w Polsce po II wojnie światowej związana była z zawiałą historią kielicha mszalnego pochodzącego z 1833 r., ufundowa-

---

²⁸ Ibidem, sygn. 3, s. 113–118, 133–135.

²⁹ Ibidem, s. 16.

³⁰ Ruth Bigger była z pochodzenia Szkotką, która wychowała się i studiowała w Korei Północnej. Gdy miała zaledwie 6 tygodni jej rodzice – chirurdzy, zdecydowali się na wyjazd na misje do Kangye w Korei Północnej. Ukończyła szkołę średnią w Pyen Yang oraz College of Wooster w Ohio. Tam też podjęła studia. W Bibliotece Kongresu pracowała w sekcji katalogowania literatury niemieckiej. W 1972 r. poślubiła Edwarda Wolskiego. ACMJW, ZEW, sygn. 2, s. 21.

³¹ Ibidem, sygn. 3, s. 129–131.

³² W. Żurawski, *Prezentujemy. Polish POW Study Group Newsletter 1986–1987*, „Historyczno-Badawczy Biuletyn Filatelistyczny” 1988, nr 1, s. 42–43.

nego przez rodzinę Mierzejewskich z Nepli³³. Od tej pory prawie corocznie Wolski odwiedzał Polskę (m.in. w latach 1992–1994, 1999, 2000 i 2001). Miał tu wielu znajomych. Odnowił kontakty z kolegami z gimnazjum im. Bergera i nawiązał wiele nowych, m.in. z harcerzami. W 2001 r. decyzją Ministra Obrony Narodowej RP został awansowany do stopnia kapitana WP, a ówczesny wojewoda mazowiecki przyznał mu „Patent Weterana Walki o Wolność i Niepodległość Ojczyzny”³⁴. Zmarł w wieku 89 lat, 26 stycznia 2003 r. w Winter Park na Florydzie³⁵. Jego prochy, podobnie jak i jego żony, zostały rozsypane nad Atlantykiem³⁶.

E. Wolski prowadził osobiste archiwum. Gromadził pamiątki i dokumenty z każdego okresu życia, w tym z pobytu w niewoli niemieckiej. Chcąc ocalić od zapomnienia losy jeńców wojennych zbierał pozostawione przez nich pamiątki. Niejednokrotnie nawiązywał kontakty osobiste, zachęcając do pisania wspomnień z okresu wojny i pobytu w obozach. Jego pasją było harcerstwo oraz filatelistyka, stąd też w jego zbiorach znalazło się sporo materiałów na ten temat. Z biegiem lat zbiór Wolskiego wzbogaciła częściowa korespondencja Heleny Lübke, sekretarki żony Jana Ignacego Paderewskiego, którą E. Wolski poznał za pośrednictwem swojej siostry Mary Wegner, działaczki Związku Polek w Ameryce. Materiały te dopiero po śmierci Heleny Lübke znalazły się w posiadaniu Wolskiego. Przekazała mu je Anne Strakacz-Appleton³⁷, córka Sylwina Strakacza, sekretarza I. Paderewskiego.

Współpracę z Centralnym Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu (dalej: CMJW w Łambinowicach-Opolu) Wolski nawiązał w 1991 r. za pośrednictwem Józefa Witolda Żurawskiego, ówczesnego wiceprezesa Zarządu Okręgu Łódzkiego Polskiego Związku Filatelistów „Militaria”³⁸. Zgromadzone przez siebie materiały oraz książki przekazywał muzeum partiami za-

---

³³ Kielich przyniósł do E. Wolskiego kolekcjoner antyków Georg Wendel, prosząc o przetłumaczenie znajdującej się na kielichu inskrypcji w języku polskim, a następnie o zwrócenie go prawowitym właścicielom. Po wielu poszukiwaniach i podróżach do Polski udało się ustalić, że kielich należał przed 1915 r. do parafii w Neplach koło Terespoła, skąd został zabrany przez Rosjan. Dnia 24 VII 1991 r. E. Wolski spotkał się z proboszczem parafii w Neplach, ks. Z. Oziembło oraz jego starszym bratem, jak się później okazało kolegą Wolskiego z niewoli (grali razem w teatrze obozowym). Wówczas kielich po 76 latach wrócił na swoje miejsce. ACMJW, ZEW, sygn. 4.

³⁴ Ibidem, sygn. 3, s. 154, 155.

³⁵ Ibidem, s. 164.

³⁶ Jego żona Ruth zmarła najprawdopodobniej w 1991 r. na zawał serca.

³⁷ D. Kisielewicz, *Cenne dokumenty dla muzeum w Łambinowicach. Dar Polaka z Ameryki*, „Polska Zbrojna” 1994, nr 86 z 4 V.

³⁸ Archiwum Zakładowe CMJW, Działalność wystawiennicza muzeum (z lat 1991–1994), sygn. 2/74; Działalność społeczno-oświatowa (z lat 1991–1994), sygn. 2/93.

równy osobiście, jak i za pośrednictwem poczty³⁹. Muzealia zostały wyselekcjonowane i wpisane do Inwentarza Zbioru Muzealiów (przechowywane są w siedzibie muzeum w Łambinowicach)⁴⁰, książki wzbogaciły zasób biblioteczny muzeum, fotografie dotyczące różnych aspektów życia jenieckiego zostały zarejestrowane w Zbiorze Fototeka⁴¹, natomiast archiwalia utworzyły Zbiór Edwarda Wolskiego. Gdy umarł, muzeum zwróciło się do jego siostry Mary W. Wegner z prośbą o przesłanie informacji dotyczących jego danych personalnych, działalności społeczno-zawodowej oraz wspomnień z okresu wojny, które uzupełniły dokumentację⁴².

Zbiór Edwarda Wolskiego utworzono z materiałów archiwalnych przekazywanych w latach 1991–2003. Zawarte w nim archiwalia dotyczą polskich jeńców wojennych w niewoli niemieckiej i radzieckiej, internowanych na Węgrzech, w Rumunii, Szwajcarii oraz Miranda de Ebro w Hiszpanii. Stanowią źródło informacji na temat akcji niesienia pomocy jeńcom, internowanym i ich rodzinom prowadzonej przez różne organizacje charytatywne oraz osoby prywatne. Szczególne znaczenie ma tutaj korespondencja H. Lübke. Oprócz cennych dokumentów w zbiorze znalazły się liczne wycinki prasowe, kserokopie materiałów dotyczących II wojny światowej oraz fotografie.

Zbiór składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwszy stanowią materiały gromadzone przez Edwarda Wolskiego, drugi natomiast materiały H. Lübke. Wśród materiałów Wolskiego wydzielono: materiały biograficzne, na które składają się fotografie, wycinki prasowe i dokumenty dotyczące edukacji, kariery zawodowej, zainteresowań oraz stanu zdrowia Wolskiego⁴³; korespondencję prowadzoną przez Wolskiego m.in. z CMJW w Łambinowicach-Opolu, Instytutem Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku, czy Miejsca Pamięci Narodowej w Andersonville⁴⁴; materiały dotyczące obozów jenieckich i byłych jeńców wojennych, obozów dla internowanych oraz poczty obozowej. Wśród nich są wycinki prasowe, a także wspomnienia byłych jeńców odnoszące się głównie do Oflagu II B Arnswalde, Oflagu II D Gross Born, Oflagu II C Woldenberg, Oflagu II E Neubrandenburg, Oflagu VII A Murnau, obozów dla internowanych na Węgrzech oraz w Szwajcarii, a także kserokopia regulaminu

---

³⁹ ACMJW, ZEW, sygn. 5.

⁴⁰ W Zbiorze Muzealiów znajduje się m.in. grafiki Zygmunta Pazdy oraz część korespondencji H. Lübke z jeńcami (głównie z oflagów: II A, II C, II D, II E, VI B, VI E, VII A, VIII E, X A, X C, X D, XII A; stalagów: I A, I B, II A, IV A, IV B, IV C, IV D, VI C, VI G, VI J, XI B oraz internowanymi w Szwajcarii).

⁴¹ ACMJW, Fototeka, sygn. 6353–6377.

⁴² *Przewodnik po zasobie archiwalnym Centralnego Muzeum Jeńców Wojennych w Łambinowicach-Opolu*, red. I. Biegun, R. Ciasnocha, Opole 2004, s. 26.

⁴³ *Ibidem*, sygn. 1, 2, 3, 4.

⁴⁴ *Ibidem*, sygn. 5, 6, 7, 8.

służby wewnętrznej w obozach internowanych z 24 września 1939 r.)⁴⁵. Ponadto w zbiorze Wolskiego znalazły się wycinki prasowe oraz kserokopie poświęcone działalności Legionu Młodych Polek oraz Związku Polek w Ameryce⁴⁶. Dopełnieniem zgromadzonych akt są egzemplarze czasopism poświęconych różnym aspektom życia jenieckiego: „Le Prisonier de Guerre”, „DE KGLE PG”, „Ex-POW Bulletin”, „Bulletin of the Polonus Philatelic Society”, „The Polish POW and DP Camps Philatelic Study Group. Newsletter”⁴⁷.

Drugą część zbioru stanowi korespondencja H. Lübke, pochodzącej z polskiej rodziny aktywnej działaczki na rzecz niesienia pomocy polskim jeńcom i internowanym podczas II wojny światowej. Urodziła się 8 września 1893 r., najprawdopodobniej w Darmstadt⁴⁸. Jej ojciec był inżynierem, specjalizującym się w konstrukcji mostów i tuneli. W związku z charakterem jego pracy, wraz z rodziną często zmieniała miejsce zamieszkania. Początkowo mieszkała w Tyflisie (Tibilisi), później, gdy jej ojciec pracował przy budowie kolei transyberyjskiej, nad jeziorem Bajkał. W 1904 r. państwo Lübke wraz z córką Heleną oraz dwoma synami osiedlili się w Warszawie. Helena rozpoczęła naukę w prywatnej szkole wyższej, a następnie podjęła studia ekonomiczne w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Warszawie⁴⁹, które ukończyła z wyróżnieniem w 1914 r. Po wybuchu I wojny światowej zaangażowała się jako wolontariuszka w działalność Warszawskiego Komitetu Edukacyjnego. Od 1916 r. pracowała jako księgowa i sekretarka w firmie meblarskiej Z. Szczerbińskiego⁵⁰. Funkcję tę sprawowała do 1919 r., kiedy to została polecona Paderewskim, którzy wówczas przebywali w Warszawie⁵¹. Helena Paderewska zatrudniła ją jako swoją tymczasową sekretarkę. Od tego czasu życie H. Lübke nierozdzielnie związane było z ich rodziną. Gdy w 1919 r. I. Paderewski zrezygnował z funkcji premiera i zdecydował się na wyjazd najpierw do Francji, a następnie do Szwajcarii, H. Lübke wyjechała razem z jego rodziną⁵². Towarzyszyła też H. Paderewskiej podczas światowych tournée jej męża oraz jego działalności politycznej⁵³. Angażowała się w organizowaną przez nią pomoc charytatywną. Gdy w 1929 r. H. Paderewska poważnie zachorowała Lübke poświęciła się opiece nad nią. Po jej śmierci w 1934 r. Lübke zamieszka-

⁴⁵ Ibidem, sygn. 9.

⁴⁶ Ibidem, sygn. 11, 12.

⁴⁷ Ibidem, sygn. 14, 15, 16.

⁴⁸ Informację, że Helena Lübke urodziła się w Mainzu nad Renem podają Jerzy Rucki i Jacek Przygoda. Por. ACMJW, ZEW, sygn. 16, s. 567; sygn. 17, s. 5, 16.

⁴⁹ Ibidem, sygn. 17, s. 5.

⁵⁰ Ibidem, s. 16–17.

⁵¹ *Geniusz przypadkowo grający na fortepianie. Ignacy Jan Paderewski*, red. B. Walcak, Poznań 2001, s. 17.

⁵² R. Wapiński, *Ignacy Paderewski*, Wrocław 1999, s. 145.

⁵³ ACMJW, ZEW, sygn. 17, s. 3.

ła w rezydencji Paderewskich Riond-Bosson w Szwajcarii. Tam podjęła się opieki nad siostrą Paderewskiego, Antoniną Wilkońską⁵⁴ (aż do jej śmierci w 1941 r.⁵⁵).

Dzięki nawiązanym za pośrednictwem żony Paderewskiego kontaktom H. Lübke rozwinęła na światową skalę działalność charytatywną. Po wybuchu II wojny światowej wraz z A. Strakacz założyła tzw. Komitet Paczkowy, na którego cel były premier przeznaczał spore sumy pieniędzy. Komitet zajmował się przygotowaniem i rozsyłaniem paczek dla jeńców⁵⁶. Ponadto H. Lübke pośredniczyła w poszukiwaniu polskich jeńców wojennych oraz cywilów. O rozmiarze jej pomocy świadczy pozostawiona przez nią bogata korespondencja będąca częścią Zbioru Edwarda Wolskiego. Zwracano się do niej nie tylko z prośbami o wysłanie paczek żywnościowych, czy odzieżowych⁵⁷, przekazanie informacji rodzinie, pomoc w nawiązaniu kontaktu z bliskimi, których wojna rzuciła poza granice kraju⁵⁸, ale również o przesłanie książek, gazet, papieru maszynowego, instrumentów, nut i innych materiałów niezbędnych do rozwijania działalności kulturalno-oświatowej w niewoli⁵⁹. Poza tym docierały do niej liczne listy, w których jeńcy, internowani i emigranci, opisywali swój los⁶⁰. Żaden list nie pozostawał bez odpowiedzi. Z jej inicjatywy przedstawiciele samorządu jenieckiego z poszczególnych obozów dla jeńców i internowanych przesyłali jej wykazy personalne swych podkomendnych⁶¹. Lübke prowadziła zeszyt, w którym ewidencjonowała korespondencję prowadzoną z jeńcami⁶². Współpracowała ponadto z różnymi instytucjami i osobami zainteresowanymi niesieniem pomocy polskim jeńcom wojennym, internowanym i ich rodzinom. Wiele z jej listów m.in. do Gerdy Krebs⁶³, Floriana Piskorskiego⁶⁴, Jana Gurbkiego⁶⁵, czy Mariana Jasińskiego⁶⁶ dotyczy przekazywania nalepek (niebieskich na żywność, czerwonych na odzież) oraz samej wysyłki paczek. Korespondowała z Międzynarodowym Komitetem

⁵⁴ *Paderewski as I knew him. From the Diary of Aniela Strakacz*, New Brunswick 1949, s. 109, 163–167.

⁵⁵ M. M. Drozdowski, *Ignacy Jan Paderewski pianista, kompozytor, mąż stanu*, Warszawa 2001, s. 264.

⁵⁶ *Paderewski as I knew...*, s. 250–251.

⁵⁷ ACMJW, ZEW, sygn. 30.

⁵⁸ *Ibidem*, sygn. 31.

⁵⁹ *Ibidem*, sygn. 32.

⁶⁰ *Ibidem*, sygn. 33, 34.

⁶¹ *Ibidem*, sygn. 38, 39, 40.

⁶² *Ibidem*, sygn. 35.

⁶³ *Ibidem*, sygn. 18.

⁶⁴ Florian Piskorski stał na czele przeniesionej do Genewy Delegatury Rady Polonii Amerykańskiej na Europę. ACMJW, ZEW, sygn. 19.

⁶⁵ *Ibidem*, sygn. 20.

⁶⁶ *Ibidem*, sygn. 21.

Czerwonego Krzyża w Genewie, Szwajcarskim Komitetem Pomocy Jeńcom Polakom w Bernie, delegaturami PCK w Genewie, Lizbonie, Londynie, Jerozolimie, Teheranie, Federalnym Komisariatem do spraw Internowania i Hospitalizacji, Związkiem Młodzieży Chrześcijańskiej oraz wieloma innymi⁶⁷.

Działalność H. Lübke przybrała na sile po klęsce Francji i przekroczeniu granicy Szwajcarii przez 2. Dywizję Strzelców Pieszych, która została tam internowana. Gdy pod koniec 1940 r. Paderewski wraz ze Strakaczami wyjechał do Ameryki, H. Lübke wraz ze swą matką (Heleną z domu Babczyńska), którą udało się wydostać z okupowanej Polski, pozostała w Riond-Bosson w Szwajcarii⁶⁸. W 1941 r. została reprezentantką założonego przez Charlotte Kellong, szwajcarskiego oddziału Funduszu Ku Czcii Paderewskiego (*Paderewski Testimonial Fund*)⁶⁹. Oddział ten zajmował się głównie niesieniem pomocy Polakom internowanym w Szwajcarii⁷⁰. Niezmiernie cenna okazała się jej działalność w zakresie przekazywania korespondencji polskim jeńcom w niewoli radzieckiej oraz informacji o deportowanych na Syberię⁷¹. W akcję poszukiwania oficerów zaginionych w ZSRR H. Lübke była szczególnie zaangażowana, ponieważ jednym z jeńców Starobielska był jej brat Michał, zamordowany w Charkowie⁷². Bogatą korespondencją H. Lübke, stanowiącą część Zbioru Edwarda Wolskiego, uzupełniają listy kierowane do samego Paderewskiego⁷³, kondolencje z powodu jego śmierci, oraz różnego rodzaju życzenia świąteczne i imieninowe, pocztówki, widokówki i telegramy kierowane do H. Lübke⁷⁴.

Po śmierci swej matki w 1945 r. przeprowadziła się do Ameryki i osiedliła w Los Angeles. Tam aktywnie uczestniczyła w założeniu Międzynarodowego Klubu Kobiet (*Women's International Club*), którego przewodniczącą została w 1953 r.⁷⁵. Ponadto była zaangażowana w charytatywną działalność Przyjaciół Wolnej Polski (*Friends of a Free Poland*)⁷⁶. W 1961 r. otrzymała obywatelstwo amerykańskie⁷⁷. Była honorową członkinią Grupy Studyjnej Polskich Byłych Jeńców Wojennych (*Polish POW Study Group*). W październiku 1979 r.

⁶⁷ Ibidem, sygn. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29.

⁶⁸ S. Giron de Pourtalès, *Tajemnica testamentu Paderewskiego*, Kraków 1996, s. 6.

⁶⁹ Fundacja ta działała początkowo jedynie na terenie Stanów Zjednoczonych – ACMJW, ZEW, sygn. 41.

⁷⁰ ACMJW, ZEW, sygn. 17, s. 16–17.

⁷¹ Ibidem, s. 9–13.

⁷² Ibidem, sygn. 16, s. 86–91.

⁷³ Ibidem, sygn. 42.

⁷⁴ Ibidem, sygn. 36, 37.

⁷⁵ D. Kisielewicz, *Pomoc Ignacego Paderewskiego żołnierzom polskim w czasie II wojny światowej*, „Łambinowicki Rocznik Muzealny” 1994, t. 17, s. 168.

⁷⁶ ACMJW, ZEW, sygn. 17, s. 6.

⁷⁷ Ibidem, s. 16–17.

została uhonorowana za szczególną pomoc udzielaną polskim jeńcom wojennym podczas II wojny światowej. Pamiątkową tabliczkę wręczył jej wówczas Edward Wolski⁷⁸. Pasjonowała się fotografią, utrzymywała niemalże każdy moment z życia Paderewskich na kliszy⁷⁹. Zmarła 11 czerwca 1986 r. w Jackson w Kalifornii⁸⁰. Zgromadzona przez nią korespondencja stanowi nieocenione i niezbadane dotychczas źródło wiedzy o losach jeńców, internowanych, a także ich rodzin. Wzbogaciła nie tylko Zbiór Edwarda Wolskiego przechowywany w CMJW w Łambinowicach-Opolu, lecz także częściowo trafiła do Instytutu Hoovera w Stanfordzie w Kalifornii, Muzeum Polskiego w Rapperswilu i do Instytutu Piłsudskiego w Nowym Jorku.

Zbiór Edwarda Wolskiego jest specyficznym zbiorem archiwalnym. Jego pierwsza część to, jak już zostało wspomniane, w głównej mierze zgromadzone przez Wolskiego po II wojnie światowej materiały: dokumenty (oryginały i kserokopie), fotografie, wycinki prasowe, kopie artykułów książkowych oraz czasopisma. Stanowią one podstawę do opracowania biogramu Edwarda Wolskiego. Niezbędne są również dla badań na temat funkcjonowania poczty obozowej, działalności Legionu Młodych Polek czy Związku Polek w Ameryce. Ponadto zawarte w tej części zbioru dokumenty dotyczące obozów jenieckich i byłych jeńców wojennych (w tym relacje i wspomnienia jeńców), a także obozów dla internowanych pomogą badaczom jeszcze dokładniej zgłębić tę tematykę. Oryginalna korespondencja H. Lübke, stanowiąca drugą część zbioru, jest nieocenionym źródłem dokumentującym pomoc polskim jeńcom wojennym, internowanym i ich rodzinom, której udzielały międzynarodowe organizacje charytatywne i osoby indywidualne (np. H. Lübke czy Gerda Krebs). Poza tym interesujący materiał znajdują tu znawcy życia i działalności J. I. Paderewskiego. Zawarte w zbiorze dokumenty ukazują stosunkowo mało znany i dotychczas kompleksowo nieopracowany wątek z jego działalności politycznej i społecznej, jako niezłomnego agitatora pomocy polskim jeńcom podczas II wojny światowej. Korespondencja zgromadzona przez H. Lübke ma również ogromną wartość dla naukowego opracowania zagadnień związanych z życiem codziennym i działalnością kulturalno-oświatową żołnierzy internowanych w Szwajcarii. Ze względu na tak zróżnicowany charakter materiały ze Zbioru Edwarda Wolskiego mogą wzbogacić niejedną publikację naukową, popularyzacyjną, a także wystawę muzealną.

**THE COLLECTION OF EDWARD WOLSKI
IN THE CENTRAL MUSEUM OF PRISONERS-OF-WAR
IN ŁAMBINOWICE-OPOLE**

(Summary)

The paper is devoted to the Collection of Edward Wolski, which was formed from materials transferred to the Central Museum of Prisoners-of-War in Łambinowice-Opole in the years 1991–2003. The documents included in this collection make the heritage that E. Wolski (1913–2003) left behind. He came from a family of Polish emigrants and spent the first years of his life in the United States of America. When WW2 broke out, he joined the Polish Army as a volunteer, forfeiting the American citizenship at the same time. As a Second Lieutenant, he took part in the September Campaign and was taken prisoner-of-war by Germans near Kock. His POW trail led through Dulag II A Stargard, Oflag II B Arnswalde, then Oflag II D Gross Born, Oflag X B Sandbostel and Oflag X C Lübeck, where he was liberated by British troops. After regaining freedom, he didn't return to Poland. He found employment at the Consulate General of the USA in Bremen, then – in the Congress Library in Washington, as well as in the Radio Free Europe.

His collection is composed mainly of memorabilia and documents from each period of his life, including the stay in the German captivity. It also includes original correspondence from the years 1939–1946, carried by Helena Lübke, the secretary to Jan I. Paderewski's wife. The archival materials in this valuable collection concern the Polish POWs in the German and in the Soviet captivities, who were interned in Hungary, Romania, Switzerland and Spain. They make a very important source of information with reference to actions of providing aid to the POWs, interned soldiers and their families, which were organized by charity organizations and private persons.

**DIE SAMMLUNGEN VON EDWARD WOLSKI
IM ZENTRALEN KRIEGSGEFANGENENMUSEUM
IN ŁAMBINOWICE-OPOLE**

(Zusammenfassung)

Der Beitrag wurde den Sammlungen von Edward Wolski gewidmet, die an das Zentrale Kriegsgefangenenmuseum in Łambinowice – Opole in den Jahren 1991–2003 übergeben wurden. Diese Dokumente sammelte Edward Wolski in den Jahren 1913–2003. Er stammte aus einer polnischen Auswandererfamilie und verbrachte die ersten Jahre seines Lebens in den Vereinigten Staaten. Nach Ausbruch des Zweiten Weltkrieges meldete er sich freiwillig zum Dienst in der polnischen Armee, wodurch ihm seine amerikanische Staatsangehörigkeit aberkannt wurde. Als Leutnant beteiligte er sich am Septemberfeldzug und geriet bei Kock in die deutsche Gefangenschaft. Seine Wege in der Gefangenschaft führten ihn über Dulag II A Stargard, Oflag II B Arnswalde ins Oflag II D Gross Born, Oflag X B Sandbostel und Oflag X C Lü-

beck, wo er von britischen Truppen befreit wurde. Nach seiner Befreiung kehrte er nicht mehr nach Polen zurück. Er arbeitete im Generalkonsulat der USA in Bremen und ferner in der Kongressbibliothek in Washington sowie für Radio Free Europe.

Die Sammlung besteht hauptsächlich aus Erinnerungsstücken und Dokumenten aus jeder Lebensphase. Sie umfasst u.a. den Briefwechsel mit Helena Lübke, der Sekretärin der Ehefrau von Jan I. Paderewski. Diese wertvolle Sammlung besteht aus Archivdokumenten über polnische Gefangene in deutscher und sowjetischer Kriegsgefangenschaft, über Internierte in Ungarn, Rumänien, der Schweiz und in Spanien. Sie stellen eine wichtige Quelle von Informationen über Hilfe für Gefangene, Internierte und ihre Familien, die von karitativen Organisationen und Privatpersonen geleistet wurde.